РОЗДІЛ 3. ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА. ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Тетяна ГАНДЗЮК
ORCID: https://orcid.org/0009-0000-9776-6835

СУТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА ЗАГАЛЬНОГО ВОДОКОРИСТУВАННЯ

DOI: https://doi.org/10.15330/apiclu.71.3.1-3.12
УДК 349.6:[342.7:628.1]

Постановка проблеми. Право загального водокористування посідає важливе місце у системі екологічних прав людини, забезпечуючи можливість вільного доступу до водних об'єктів для задоволення життєво необхідних потреб. Його зміст розкривається через систему принципів, які визначають спрямованість правового регулювання у сфері використання та охорони вод, окреслюють межі реалізації відповідного суб'єктивного права та характер втручання держави.

Принципи права загального водокористування слід розглядати як похідні від принципів екологічного права та права природокористування, які водночас набувають самостійного змісту з огляду на особливу соціальну, життєзабезпечувальну та публічну природу водних ресурсів. Саме через систему принципів розкривається спрямованість правового регулювання загального водокористування, його ціннісні орієнтири та межі допустимої реалізації.

Традиційно принципи права – це система головних, визначальних ідей, положень, які істотним чином впливають на виникнення і функціонування права як регулятора людської поведінки [1, с. 165].

Водночас принципи права загального водокористування формуються під впливом принципів екологічного права та права при-

родокористування, що зумовлює необхідність аналізу останніх як категорій вищого рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принципи екологічного права як категорія найвищого рівня узагальнення в межах галузі екологічного права традиційно систематизовані в академічних підручниках та навчальних посібниках [2, 3, 4, 5]. Система чи принаймні окремі принципи екологічного права і права природокористування також представлені в інших загальнотеоретичних дослідженнях [6, 7]. Принципам екологічного права присвячено окреме дисертаційне дослідження, проведене ще в 1998 році вченою Л.Л. Чаусовою [8], а принципам права природокористування – кандидатська дисертація українського науковця О.Г. Котеньова [9].

Узагальнення наукових джерел, присвячених праву водокористування [10, 11, 12, 13, 14, 15], дає підстави стверджувати, що в рамках аналізу цього інституту теж містяться окремі наукові висновки щодо принципів права водокористування загалом. Однак цілісна система принципів саме права загального водокористування в доктрині наразі не сформована.

Метою дослідження, представленого в цій науковій статті, є виокремлення та окреслення особливостей змісту принципів права загального водокористування, які, своєю чергою, визначають параметри узгодження доступності вод, вимог до належної якості водних об'єктів, безпеки водокористування та забезпечення публічних інтересів.

Виклад основного матеріалу. В.І. Андрейцев визначає принципи екологічного права як «вихідні засади та загальнообов'язкові правила, які фіксуються у регулятивних та охоронних еколого-правових нормах, сприяють досягненню екологічної політики України та забезпечують завдання екологічного права» [2, с. 25].

У підручнику «Екологічне право України» за редакцією А.П. Гетьмана наведено таке визначення принципів екологічного права: «це виражені в його нормах основоположні ідеї, засади, риси, відповідно до яких здійснюється регулювання екологічних відносин» [3, с. 15].

Поряд із цим у межах екологічного права В.В. Костицький відзначає, що «принципи є основою побудови і функціонування

права, де-факто є обов'язковими в частині дотримання для всіх без винятку суб'єктів екологічних відносин, фактичний стан яких де-юре визначає рівень правової свідомості та культури суспільства, в частині предмету дослідження – рівень його екологічної поведінки» [16, с. 87].

На думку української науковиці Г.В. Анісімової, провідним принципом екологічного права є правове забезпечення досягнення гармонійної взаємодії суспільства та природи, що становить основу для виникнення й формування інших принципів, які забезпечують гармонізацію суспільства й природи та відноситься до принципів законодавства, так званих принципів-ідей [17, с.86].

Загальне право природокористування, встановлене національним законодавством, ґрунтується на підставі принципів екологічного права, що в свою чергу базуються на загальновизнаних положеннях міжнародного права навколишнього середовища [18, с. 28].

Зокрема, до основних принципів права природокористування відносять: принцип сталого користування природними ресурсами, принцип комплексності в користуванні природними ресурсами, принцип екосистемного підходу, принцип екологічно збалансованого користування природними ресурсами [6, с. 232].

Представник харківської еколого-правової школи О.Г. Котеньов обґрунтовує доцільність виділення принципів гарантованості та пріоритетності загального природокористування, що полягає у першочерговому задоволенні життєво необхідних потреб загального користувача у разі конкуренції з інтересами спеціального природокористування [9, с. 16-17].

Як зазначає вчена Н.Р. Кобецька, право загального водокористування пов'язане з реалізацією права на безпечне довкілля і здійснюється для задоволення життєво необхідних потреб людини на підставі норми закону, що закріплює право на його здійснення. Спеціальне природокористування, яке, як правило, пов'язано з задоволенням господарсько-економічних інтересів суспільства, зумовлює значний вплив на природу, великі обсяги вилучення природних ресурсів, суттєві антропогенні навантаження і відповідно має особливі умови, механізми та порядок здійснення, що детально виписаний нормативно-правовими актами [19, с. 182].

Як обґрунтовано у дослідженні М.К. Черкашиної, без рівноправного доступу до чистої та безпечної води забезпечення таких фундаментальних прав людини, як право на гідний рівень життя, збереження здоров'я та добробут, є неможливим. Водночас, на підставі аналізу норм Водного кодексу України та Закону України «Про питну воду та питне водопостачання» авторка доходить висновку, що особи, які здійснюють загальне водокористування, формально не визнаються споживачами питної води, а отже їх право на воду нормативної якості та достатньої кількості належним чином не закріплено в екологічному законодавстві. Така ситуація підтверджує необхідність розгляду забезпечення належної якості води не лише як санітарної або екологічної вимоги, а як базового принципу реалізації суб'єктивного права загального водокористування [20, с. 268].

Хоча принципи права загального водокористування не отримали прямого системного закріплення у Водному кодексі України, їх зміст опосередковано відображений у низці його положень, зокрема щодо забезпечення доступності водних об'єктів, охорони вод, раціонального використання та пріоритету питного і господарсько-побутового водокористування.

Право водокористування регулюється Водним кодексом України, однак принципи права загального і спеціального водокористування відрізняються за своєю правовою природою. Принципи права загального водокористування мають переважно ціннісно-орієнтований характер, тоді як принципи права спеціального водокористування виконують інструментальну функцію в механізмі правового регулювання.

На відміну від принципів права спеціального водокористування, що реалізуються через дозвільні, економічні (рентні платежі за спеціальне водокористування), контрольні механізми, принципи права загального водокористування спрямовані на забезпечення доступу особи до водних об'єктів як умови реалізації її суб'єктивних прав. Відмінність способів закріплення принципів зумовлена різною правовою природою загального і спеціального водокористування.

Принципи права загального водокористування формують системну основу реалізації суб'єктивного права на доступ до вод-

них ресурсів і мають розглядатися у взаємозв'язку та ієрархічній узгодженості. Виходячи саме з таких міркувань, варто виокремлювати та характеризувати принципи права загального водокористування.

Насамперед базовою умовою реалізації права загального водокористування, на нашу думку, є принцип забезпечення належної якості води, оскільки доступ до води, що не відповідає екологічним і санітарним вимогам, не може вважатися юридично повноцінним здійсненням відповідного права.

Реалізація права загального водокористування можлива лише за умови належної якості водних об'єктів. Як обґрунтовують М.В. Троцька та М.К. Черкашина, непридатний склад і властивості води фактично унеможливлюють здійснення відповідного права незалежно від причин такого погіршення, оскільки за відсутності нормативної якості води задоволення потреб, що забезпечуються загальним водокористуванням, стає неможливим. У цьому контексті належну якість води слід розглядати не лише як екологічну характеристику, а як юридичну умову реалізації суб'єктивного права загального водокористування [21, с. 301]. Таким чином, проблема належної якості води має не лише соціально-ціннісний, а й чітко виражений юридичний вимір.

Принцип забезпечення належної якості води у праві загального водокористування слід розглядати не лише як екологічну або санітарну вимогу, а як базову юридичну умову реалізації відповідного суб'єктивного права. Його зміст полягає в тому, що доступ до водних об'єктів як об'єктів загального користування можливий лише за умови відповідності води встановленим нормативам безпечності та придатності для задоволення життєво необхідних потреб особи. Таким чином, належна якість води виступає не зовнішньою характеристикою стану довкілля, а внутрішньою складовою механізму реалізації права загального водокористування.

Не менш важливе значення в системі правового регулювання загального водокористування має принцип екологічного права та інституту права природокористування загалом – забезпечення раціонального використання природних ресурсів. Однак у відносинах загального водокористування він набуває особливого зна-

чення та змісту. Принцип раціонального використання водних ресурсів спрямований на збереження їх кількісних та якісних характеристик у довгостроковій перспективі, забезпечуючи сталість і доступність води як об'єкта загального користування для потенційних водокористувачів.

Тобто, принцип раціонального використання водних ресурсів у праві загального водокористування виконує функцію механізму забезпечення сталості реалізації відповідного суб'єктивного права. Його реалізація пов'язана із встановленням таких меж і способів користування водними об'єктами, які унеможливлюють виснаження водних ресурсів та запобігають їх деградації, забезпечуючи доступність вод для суб'єктів права загального водокористування. За таких обставин раціональність виступає не лише умовою збереження води як природного ресурсу, а й юридичною гарантією реалізації права загального водокористування в інтересах невизначеного кола осіб у часі.

У цьому аспекті раціональність також виконує функцію балансу між свободою здійснення суб'єктивного права на загальне водокористування та необхідністю забезпечення публічного інтересу у збереженні водних ресурсів. Реалізація права без урахування вимог раціональності трансформує його з правового інструмента забезпечення життєво необхідних потреб у фактор порушення екологічної рівноваги та обмеження прав інших осіб.

Як доцільно відзначає науковиця Г.В. Мороз, зростання техногенного навантаження на довкілля зумовлює необхідність дотримання принципу екологічної справедливості як фундаментальної засади сталого розвитку, зокрема реалізації права людей на чисте і безпечне довкілля [22, с. 135].

У розвиток висловленої думки доцільно акцентувати на виокремленні та забезпеченні принципу балансу публічних і приватних інтересів, без якого неможлива ефективна реалізація права загального водокористування. Саме цей принцип виконує інтегративну функцію, забезпечуючи узгодження екологічних потреб суспільства, інтересів держави щодо охорони водних ресурсів та правомірних економічних інтересів приватних осіб, запобігаючи як необґрунтованому обмеженню загального водокористування,

так і його використанню на шкоду публічним екологічним інтересам.

Принцип балансу публічних і приватних інтересів у праві загального водокористування слід розглядати як правовий механізм узгодження свободи реалізації суб'єктивного права особи на доступ до водних об'єктів із необхідністю забезпечення публічного екологічного інтересу щодо збереження та охорони водних ресурсів. Його зміст полягає у встановленні таких меж здійснення права загального водокористування, які, з одного боку, унеможливлюють необґрунтоване обмеження доступу особи до води, а з іншого – запобігають використанню цього права на шкоду екологічній безпеці, правам інших осіб та інтересам суспільства в цілому. Таким чином, принцип балансу інтересів виконує регулятивну та коригувальну функцію в механізмі реалізації права загального водокористування.

Актуальність принципу балансу інтересів зростає в умовах дефіциту водних ресурсів, зміни клімату та зростання антропогенного навантаження, що об'єктивно посилює конфлікт між правом особи на доступ до води та економічними інтересами суб'єктів спеціального водокористування.

Висновки. Проведений аналіз дав підстави обґрунтувати виділення трьох вихідних положень права загального водокористування: принципу забезпечення належної якості води, принципу раціонального використання водних ресурсів та принципу балансу публічних і приватних інтересів. Запропонований підхід до виділення трьох базових та нерозривно взаємопов'язаних принципів права загального водокористування дозволяє розглядати їх не лише як похідні екологічного та природоресурсного права, а й як самостійну систему юридичних засад реалізації суб'єктивного права особи.

Принципи права загального водокористування виконують не лише орієнтаційну, а й регулятивну та обмежувальну функції, визначаючи як зміст відповідних норм, так і межі допустимої поведінки суб'єктів права загального водокористування.

На відміну від існуючих у науковій літературі підходів, за яких принципи водокористування розглядаються переважно в ме-

жах окремих концепцій, у статті обґрунтовується система принципів права загального водокористування саме як суб'єктивного права особи, що визначає межі, умови та гарантії його реалізації. Реалізація суб'єктивного права на загальне водокористування не є абсолютною, а здійснюється в межах, обумовлених екологічною безпекою, правами інших осіб та публічними інтересами щодо збереження водних ресурсів, що підтверджує регулятивний характер відповідних принципів та їх роль як юридичних обмежень свободи здійснення цього права.

З урахуванням обґрунтованої в цьому дослідженні системи принципів права загального водокористування та виходячи з усталеного в юридичній доктрині розуміння поняття «принципи права» можна запропонувати таке визначення поняття «принципи права загального водокористування». Принципи права загального водокористування – це системно взаємопов'язані правові засади, які визначають зміст, межі та умови реалізації права особи на доступ до водних ресурсів і спрямовані на забезпечення екологічної безпеки водокористування та дотримання соціальної справедливості.

1. *Загальна теорія права. Нормативний курс: підруч. для студ.юристів /. Кол. авт.; за ред. доктора юрид. наук, проф. С. В. Бобровник. 2-ге вид., стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 596 с.*
2. *Андрейцев В.І. Екологічне право (в схемах): Курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів. Київ: Вентурі, 1996. 208 с.*
3. *Екологічне право: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / за ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2013. 432 с.*
4. *Екологічне право України. Академічний курс: підруч. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. 848 с.*
5. *Екологічне право України: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2007. 352 с.*
6. *Дейнега М.А. Предмет і система природоресурсного права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2020. 232 с.*
7. *Анісімова Г. В. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2019. 42 с.*
8. *Чаусова Л.Л. Принципи екологічного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 1998. 14 с.*

9. Котеньов О.Г. Принципи права природокористування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2017. 20 с.
10. Джуган В.О. Правове регулювання використання та охорони вод в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 19 с.
11. Черкашина М.К. Правове забезпечення права водокористування. Сучасні теоретичні та прикладні засади права природокористування в національній еколого-правовій доктрині: монографія / за заг. ред. А.П. Гетьмана. Харків, 2023. Розд. 7. С. 449-508.
12. Локтєва-Маклашова Н.В. Правове регулювання загального водокористування. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2009. Вип. 44. С. 209–214.
13. Обіюх Н.М. Забезпечення права людини на питну воду в міжнародно-правовій доктрині. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 8. С. 571–575. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/130.
14. Платонова Є.О. Загальне водокористування та межі його правового регулювання. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали міжнар. наук.-практич. конф. (Одеса, 18 травня 2018 р.). Одеса: Гельветика, 2018. С. 540–543.
15. Троцька М.В. Окремі аспекти правового регулювання реалізації права загального водокористування. Полтавський правовий часопис. 2022. № 3. С. 74–86.
16. Костицький В.В. Екологічне право України: підручник. Дрогобич: Коло, 2012. 360 с.
17. Анісімова Г.В. Природно-правові підходи щодо визначення принципів екологічного права. Динамиката на съвременната наука – 2013: материали за IX междунар. науч. практ. конф. (София, 17-25 юли 2013). Т. 4.: Икономики. Държавна администрация. Закон. София, 2013. С. 85–87.
18. Черкашина М.К. Юридичні гарантії права природокористування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Харків, 2008. 216 с.
19. Кобецька Н.Р. Види та особливості права водокористування за законодавством України та Польщі. Актуальні проблеми соціального права. Еволюція правового регулювання аграрних, земельних та екологічних відносин: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 18 листопада 2016 р.) / за заг. ред. П.Д. Пилипенка. Львів, 2016. С. 182–184.
20. Черкашина М.К. Право людини на питну воду в Україні: деякі питання правового забезпечення. Науковий вісник Ужгородського на-

ціонального університету. Серія «Право». 2024. Вип. 84. С. 263–271. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.2.36.

21. *Троцька М.В., Черкашина М.К. Правове забезпечення якості вод як умови реалізації права загального водокористування. Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з нагоди 20-тої річниці створення Полтавського юридичного інституту Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. (Полтава, 29 вересня 2022 р.). Полтава: Полтав. юрид. ін-ту Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого, 2022. С. 300-303.*
22. *Мороз Г.В. Взаємодія публічних і приватних інтересів в екологічному праві України: монографія. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2022. 353 с.*

ГАНДЗЮК Тетяна. Суть та значення принципів права загального водокористування

Право загального водокористування традиційно розглядається як одна з основних форм реалізації екологічних прав людини, що забезпечує вільний доступ до водних об'єктів для задоволення життєво необхідних потреб. Його правова природа розкривається через систему принципів, які не лише окреслюють загальні орієнтири правового регулювання у сфері охорони та використання вод, а й визначають межі здійснення суб'єктивного права, допустимий обсяг втручання держави та характер її позитивних обов'язків щодо збереження доступності водних ресурсів. Крізь призму таких принципів забезпечується узгодження інтересів особи, суспільства і держави у процесі реалізації права загального водокористування.

Сучасний стан водних ресурсів характеризується сукупністю негативних чинників, що безпосередньо впливають на можливість реалізації загального водокористування, зокрема погіршенням екологічного стану водних об'єктів, зниженням належної якості води та обмеженням її фактичної доступності. У поєднанні з надзвичайними екологічними й соціальними викликами це обумовлює трансформацію підходів до правового забезпечення загального водокористування. За таких умов принципи, які раніше виконували переважно орієнтаційну функцію, набувають характеру безпосередніх регуляторів реалізації відповідного суб'єктивного права.

Принципи права загального водокористування слід розглядати як похідні від принципів екологічного права та права природокористування, які водночас, набувають самостійного змісту з огляду на особливу соціальну, життєзабезпечувальну та публічну природу водних ресурсів. Саме через систему принципів розкривається спрямованість правового регулювання загального водокористування, його ціннісні орієнтири та межі допустимої реалізації.

За сучасних умов функціонування водних ресурсів особливої ваги набуває не лише виділення системи принципів права загального водокористування, а й переосмислення їх змісту та способів практичної реалізації. Принципи не можуть розглядатися як абстрактні та незмінні орієнтири, відокремлені від фактичного екологічного стану водних об'єктів, оскільки вони визначають параметри узгодження доступності вод, вимог до їх належної якості, безпеки водокористування та забезпечення публічних інтересів, що і є предметом дослідження у цій статті.

Ключові слова: право природокористування, право загального водокористування, право на воду, принципи права загального водокористування, принцип забезпечення належної якості води, принцип раціонального використання водних ресурсів, принцип балансу публічних і приватних інтересів.

HANDZIUK Tetiana. The Essence And Significance Of The Principles Of General Water Use Law

The right to general water use is traditionally considered as one of the main forms of implementation of environmental human rights, which ensures free access to water bodies to meet vital needs. Its legal nature is revealed through a system of principles that not only outline the general guidelines for legal regulation in the field of water protection and use, but also determine the limits of the exercise of individual rights, the permissible scope of state intervention and the nature of its positive obligations to maintain the availability of water resources. Through the prism of such principles, the interests of the individual, society and the state are coordinated in the process of implementing the right to general water use.

The current state of water resources is characterized by a set of negative factors that directly affect the possibility of implementing general water use, in particular, the deterioration of the ecological state of water bodies, the decline in proper water quality, and the limitation of its actual availability. In combination with extraordinary environmental and social challenges, this necessitates a transformation of approaches to the legal provision of general water use. Under such conditions, the principles that previously performed mainly an orientation function are becoming direct regulators of the implementation of the relevant individual right.

The principles of the law of general water use should be considered as derivatives of the principles of environmental law and natural resource law, which, at the same time, acquire independent content due to the special social, life-sustaining and public nature of water resources. It is through the system of principles that the direction of the legal regulation of general water use, its value orientations and the limits of permissible implementation are revealed.

Under modern conditions of functioning of water resources, not only highlighting the system of principles of the right of general water use, but also rethinking their content and methods of practical implementation is of particular importance. The principles cannot be considered as abstract and unchanging guidelines, separated from the actual ecological state of water bodies, since they determine the parameters of coordination of water availability, requirements for their quality, safety of water

use and protection of the public interest, which constitutes the subject matter of this article.

Keywords: environmental law, right of general water use, right to water, principles of general water use law, principle of ensuring proper water quality, principle of rational use of water resources, principle of balance between public and private interests.

Дата першого надходження статті до видання: 20.05.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.07.2026
Дата публікації (оприлюднення): 21.08.2026

